

KVALITA ŽIVOTA A JEJÍ REGIONÁLNÍ DIFERENCIACE V ČESKU A V PRAZE (PŘÍPADOVÁ STUDIE KVALITY ŽIVOTA PRAŽANŮ)

Posudek oponenta

Kvalita života se v posledních letech stala ve společenských vědách včetně geografie často užívaným pojmem, až módním trendem, a na toto téma se objevila řada příspěvků. V tomto kontextu představuje disertační práce Evy Heřmanové v české geografii první ucelenou práci, mapující dosavadní přístupy ke zkoumání kvality života a současně prezentující výsledky vlastního průzkumu.

Práce má logickou strukturu, autorka v duchu albertovské tradice zvolila široký přístup k tématu: od filosofického a historického ukotvení tématu přes diskusi dosavadních přístupů a výzkumů až po projekt a provedení vlastního empirického průzkumu kvality života obyvatel Prahy. Cíle práce jsou přiměřené a srozumitelně vysvětlené, poněkud netradičně však až uprostřed práce (kap. 2.3 na stranách 86-92).

Práce má dvě hlavní části, a to část teoretickou, založenou na diskusi literatury, a část praktickou, přibližující metodu a prezentující výsledky vlastního sociologického průzkumu kvality života Pražanů. Obě části jsou přitom v rovnováze, a to jak rozsahem, tak i hloubkou záběru. Osobně považuji za cennější část teoretickou, pro obecnější platnost zde prezentovaných zjištění, ale to je jen subjektivní pohled.

Teoretická část představuje poctivý průzkum literatury. Autorka nezůstává na povrchu, ale snaží se proniknout i do filosofické a psychologické podstaty kvality života - zvláště v kap. 2.1.3.3. Práci by však prospěla více kritická diskuse uváděných přístupů a myšlenek. Eva Heřmanová v této části prokázala, že patří v české geografii k autorům s největším přehledem v tématu kvality života, a je škoda, že svoje názory a postřehy častěji neprezentovala (ať už v této kapitole nebo jinde v textu). To neznamená, že svoje myšlenky neuvádí (např. na s. 40), ale kvalitu práce by zvýšilo více těchto informovaných komentářů a kritiky starších přístupů. Např. na s. 44 se autorka dotýká etických otázek výzkumu kvality života, ale omezuje se jen na převzatý názor (Dragomirecká, Škoda 1997) bez vlastního komentáře. Jaký je názor Evy Heřmanové na toto téma? Může mít snaha o měření kvality života také negativní dopad?

Autorka v této části práce uvádí poměrně dlouhé citace (některé se i opakují – z Velkého sociologického slovníku na s. 27 a 54), ale nechává je mluvit samy za sebe, bez vlastního kritického komentáře. Např. krátká kapitola 2.1.3.4 je založena na rozhovoru ekonoma Rifkina v ČT, jeho názory jsou jistě zajímavé, ale chybí jejich komentář, kritika či doplnění od Evy Heřmanové. Také autorčina vlastní definice kvality života – ve srovnání s uváděnými definicemi poměrně originální – není v textu podrobně vysvětlena a zdůvodněna. Vzhledem k významu a rozsahu teoretické části považuji za nedostatečné také její shrnutí, které je (zvláště v části 2.1.5) spíše uvedením dalších názorů.

Vedle literatury o kvalitě života a jejím měření existuje také rozsáhlá literatura k tématům lidského rozvoje (human development), (trvale) udržitelného rozvoje/životu a životní úrovně. Mezi těmito (čtyřmi) tématy existují velké významové překryvy a je správné, že se autorka v diskusi kvality života nevyhýbá ani těmto tématům. Domnívám se však, že měla být věnována pozornost vymezení vztahu mezi těmito přístupy, resp. vysvětleno autorčino chápání rozdílu mezi kvalitou života a udržitelným rozvojem, lidským rozvojem a životní úrovní (přesné hranice jistě nelze definovat). Nejvýraznější je to v kap. 2.2 o indikátorech: na

s. 56-57 autorka čerpá z literatury o indikátorech udržitelného života (zvláště Potůček a kol. 2002) a bez dalšího vysvětlení je považuje za indikátory kvality života. Je to opravdu totéž?

Podobné platí i o indikátorech lidského rozvoje (zvláště index lidského rozvoje - HDI), který je vydáván za ukazatel kvality lidského života na globální úrovni (s. 59). Autorka zde až zbytečně podrobně vysvětluje metodu konstrukce tohoto ukazatele a komentuje postavení ČR v mezinárodním srovnání, zatímco diskusi vypovídací hodnoty tohoto ukazatele jako indikátoru kvality života prakticky není věnována pozornost (ta se omezuje jen na diskusi jedné jeho komponenty – HDP na s. 62-63). Ke slabší úrovni této části o indexu lidského rozvoje (kap. 2.2.1.1) přispívá i to, že je téměř celá založena na sekundárních pramenech (wikipedie a učebnice Toušek a kol. 2008) a nevyužívá primárních zdrojů (Human Development Report a jeho metodická část). Podobně i v případě následujícího indexu kvality a udržitelnosti života (s. 65-66) je jen popsána metoda jeho konstrukce a hned hodnoceny výsledky (přitom není, aspoň v tab. 7, rozlišeno, kdy jde o hodnoty založené na měřených datech a kdy o prognózu), ale chybí kritická reflexe ukazatele z hlediska cíle práce a předchozí teoretické diskuse.

Teoretická část je založena na diskusi velkého množství pramenů a předchozích výzkumů; z pozice oponenta je nefér poukazovat na to, že tam to či ono chybí. Proto bych spíše ve formě návodu na další čtení – a ne kritiky – rád doporučil pozornosti autorky právě literaturu o lidském rozvoji, jako jsou práce Amartji Sena a zvláště Marthy Nussbaumové (Nussbaum a Sen 1993, Nussbaum 2006 aj.). Nemůžeme jejich „svobody“ a „způsobilosti“ (capabilities) považovat za aspekty kvality života, a Nussbaumové seznam deseti univerzálně lidských způsobilostí využít jako východisko pro diskusi kvality života v konkrétních geografických nebo sociálních kontextech? Toto jsou přístupy, které jsou filosoficky podstatně více ukotvené a teoreticky zdůvodněné než jednoduchý index lidského rozvoje (jehož užívání samotný Sen kritizoval).

K silným stránkám dizertační práce patří důsledné rozlišování mezi objektivními a subjektivními přístupy k chápání (a měření) kvality života. Ale pozornost věnovaná oběma přístupům je v nerovnováze. V diskusi literatury (kap. 2.1) byla větší pozornost věnována subjektivním přístupům a logicky zde bylo zdůvodněno, proč právě subjektivní přístupy lze z hlediska cíle práce považovat za významnější (tato část patří podle mého názoru k nejsilnějším částem práce). V navazující kap. 2.2 pak ale byla pozornost věnována téměř výhradně indikátorům objektivní kvality života (částečně suplováno diskusí subjektivních indikátorů, neorganicky zařazenou do kap. 2.3 Cíl práce). Tato nerovnováha je překvapivá zvláště v kontextu toho, že právě subjektivní kvalitě života má být věnován vlastní empirický výzkum. Copak neexistuje dostatek starších průzkumů subjektivní kvality života, které by si zde zasloužily diskusi a mohly být využity jako východiska pro vlastní výzkum?

S touto nerovnováhou mezi diskusí objektivních a subjektivních přístupů zřejmě souvisí i připomínka, vztahující se již k praktické části práce, a to nedostatečné napojení vstupních předpokladů a hypotéz vlastního empirického výzkumu na teoretickou část. Tento výzkum je velmi dobře uveden a strukturován dvanácti hypotézami, které autorka ověřuje, ale velká část z nich působí dojmem, že mohly být formulovány bez znalosti výsledků diskuse v předchozí teoretické části. Podobně chybí i zdůvodnění provázanosti konkrétních výzkumných otázek, položených respondentům, na tyto hypotézy.

Vlastní průzkum, prezentovaný v praktické části práce (kap. 3), považuji po metodické i interpretační stránce za velmi dobře připravený i provedený. Autorka zde prezentuje výsledky rozsáhlého a reprezentativního výzkumu, které odhalují některé zajímavé poznatky. Oceňuji důsledné provázání interpretace výsledků na předem formulované hypotézy (zvláště v kap. 3.2.2.2), které přispívá k integritě textu a zvyšuje i jeho čtivost. Pečlivou a důslednou

interpretaci výsledků vůbec považuji za silnou stránku práce (zvláště v případě ověřování hypotéz H7, H9 a H12 v kap. 3.2.2.2).

Přestože koncepci průzkumu považuji celkově za zdařilou a náročnou, je možné mít připomínky k několika jeho dílčím krokům. Je uvedeno, že respondenti byli vybíráni kvótním výběrem, ale konkrétní stanovené kvóty nejsou uvedeny. Srovnání výběrové populace s populací Prahy v tab. 8 na s. 95 z hlediska věku ani vzdělání přitom neukazuje, že by tazatelé kvóty příliš striktně dodržovali. Otázka na příjem (č. 31): není zřejmé, proč byl zjišťován hrubý příjem, zatímco pro kvalitu života bych předpokládal větší roli čistého příjmu, a domnívám se, že bez vazby na rodinnou situaci (počet závislých osob) mají získané odpovědi omezenou vypovídací hodnotu; při interpretaci (s. 105) bych považoval za relevantnější srovnání s mediánovou mzdou obyvatel Prahy než průměrnou mzdou v ČR. Dále považuji za poměrně nejisté založit všechna tvrzení o významnosti, resp. nevýznamnosti rozdílů mezi dílčími skupinami výběrové populace pouze na testu chí-kvadrát. Domnívám se, že alespoň v případě testování hypotéz (vícenásobné třídění) mohly být použity také pokročilejší metody testování, umožňující odlišit, které konkrétní hodnoty se statisticky významně odlišují.

Při prezentaci výsledků bych doporučil, aby v tabulkách v kap. 3.2.2.1 a 3.2.2.2 byly uváděny vedle relativní struktury také absolutní počty (N), aspoň v součtovém řádku/sloupci. Při vyhodnocení výsledků mohlo být více využito vícenásobné třídění pro sledování konkrétních hypotéz: např. podmíněnost spokojenosti příjmem (H5 na s. 122) současně závisí také na věku (mohly být např. vyříděny odpovědi pro základní věkové kategorie); podobně při diskusi H6 na s. 124. Návrhů na další třídění je však vždy možné formulovat celou řadu a tyto dílčí připomínky tak nemění výše uvedené tvrzení o vysoké náročnosti provedeného průzkumu a pečlivosti jeho vyhodnocení.

Poslední analytickou částí je kap. 3.2.3 o „prostorových kontextech a průmětech“ výzkumu, avšak nepovažuji ji za vyvrcholení práce. Je to z části proto, že v průběhu čtení dizertace je sice tento geografický rozměr výzkumu očekáván, ale nejsou uvedeny jeho konkrétní cíle (ty jsou formulovány až na s. 145), z části pro omezenou vypovídací schopnost kartogramů a neuvedení metody hodnocení významnosti výše rozdílů (variability) souboru územních jednotek. K omezené vypovídací schopnosti kartogramů přispívá podle mého názoru i to, že nebyly vyloučeny („zašeděny“) obvody s nedostatečným počtem respondentů (15-16, 18-22), i obtížná orientace pro (mimopražské) čtenáře, kterým není důvěrně známá urbanistická struktura pražských místních částí.

Po formální stránce je práce na vysoké úrovni, je psána srozumitelným a čtivým jazykem a prostřednictvím odkazů jsou dobře provázány její jednotlivé části. K formálnímu zpracování mám tři připomínky. První se týká způsobu odkazování na literaturu: autorka používá kombinaci v geografii obvyklého „harvardského“ způsobu a poznámek pod čarou. Domnívám se, že motivem byla dobře míněná snaha ušetřit čtenáři listování seznamem literatury, ale osobně si myslím, že seznam literatury ve formě poznámek pod čarou je nadbytečný (stačí příjmení a rok vydání, popř. strana, přímo v textu). Druhá poznámka se týká místy nedostatečného, resp. nepřesného odkazování na prameny (např. nestačí uvést „výsledky zpřístupněny na stránkách ČSÚ...“ – s. 13 – bez konkrétního odkazu, chybí konkrétní pramen „5 bodů“ z práce urban audit (s. 14), podobně v případě Eurobarometru nejsou uvedeny odkazy na konkrétní výzkumy, ani v případě definice zdraví WHO nebo zprávy Římského klubu (s. 20) nebo popisu metod standardizace (s. 78-79)). Třetí je poznámka ješitného češtináře, kterému se v českém textu nelíbí anglické zkratky (QOL – proč ne KŽ nebo prostě nezkracovat?) ani čtyřjazyčné (česky, polsky, anglicky, německy) názvy zemí a krajů v kartogramech na obr. 4-7.

Byl bych rád, aby z posudku bylo zřejmé, že uvedení celé řady poznámek a připomínek bylo motivováno snahou podpořit autorku v dalším zkoumání tématu a také snahou rozproudit diskusi při obhajobě. V průběhu čtení celé práce jsem neztratil přesvědčení, že jde o kvalitní dizertační práci, rozšiřující záběr české geografie. Jsem přesvědčený, že práce splňuje požadavky kladené na dizertační práce. Dizertační práci Evy Heřmanové doporučuji k obhajobě a očekávám její příznivé přijetí.

V Brně 7. září 2010

Petr Daněk